

HERMANN BAUSINGER

(Tübingen)

**NARODNA
UMJETNOST**

1982

KNJIGA 19

izvorni znanstveni rad

Usmeno

Zbog tehničke prirode i relativne jednoznačnosti usmena se komunikacija kao predloženo obilježje folkloru može operacionalizirati. Međutim, nije svaka usmena komunikacija predmet folkloristike, bitna je i povratna veza publike i izvođača. Važniji je od usmene komunikacije način usvajanja koji omogućuje varirajuću reprodukciju i prenošenje. Pojam folkloru prešutno uključuje tri područja usmenog prenošenja: komunikacijski događaj, difuziju i tradiciju. Iako su u folkloru mogući ne-usmeni međustupnjevi, kolanje iz jedne komunikacijske forme u drugu ipak je ograničeno. Doista živo usmeno prenošenje može se naći u sve manjem sloju nepismenog stanovništva. Autor piše o povezanosti audiovizualnih medija i folkloru i njihovom međusobnom utjecaju. Prošlost, manje određena tehničkim medijima, pogodovala je razvoju većih, jedin- stvenih komunikacijskih horizonata. Prevlast tehničkih medija ukida dulja razdoblja tradicije i folkloristi se okreću kratkoročnim procesima i manjim grupama u kojima će prije nastati folklorni oblici komunikacije.

Prijedlog da se usmena komunikacija smatra glavnim obilježjem folkloru postavljen je već više puta — djelomično u smislu osnovnog naznačavanja smjera, a djelomično kao pokušaj sistematskog razgraničavanja. Radi se, naravno, o više ili manje mehaničkom obilježju, koje se donekle može tehnički identificirati. No to nipošto nije samo nedostatak: utoliko ćemo lakše i sigurnije moći definirati traženo obilježje. Usporedbe radi uzmimo jedan primjer. Po Leopoldu Schmidtu odlučujuće je obilježje narodne kulture da se njena »trad- icija prihvaća i proživljava u svojstvenom, nesvjесnom stanju«. U prvi nam se

mah možda čini da nas taj opis dovodi bliže biti stvari nego ako samo pitamo: usmeno — da ili ne? No ako bolje pogledamo, vidjet ćemo da nam je složenija definicija donijela i znatne poteškoće: »Nesvjesno« vjerojatno nije isto što i besvjesno, tako da bi sada valjalo točnije odrediti stupanj (ne-) svjesnosti; ne možemo pretpostaviti da svi sudionici u nekoj kulturnoj aktivnosti raspolažu jednakim stupnjem svijesti; a zapravo bismo i o »svojtvenosti« toga stanja morali saznati nešto pobliže. Nasuprot tome, kategorija **usmenog**, koja je više tehničke prirode, može se operacionalizirati, a njena je prednost i u tome da je prilično jednoznačna.

Prilično — i tu ima mjesta daljim pitanjima i ograničenjima. Ne može se svaki usmeni komunikacijski događaj pripisati području folkloru. U nje-mačkom, koliko je meni poznato, oznaka »usmeni« pripada govornom jeziku uopće u samo jednom, dosta uskom uznačenju: svakog proljeća tisuće mladića i djevojaka strepe pred »usmenim« — misli se na usmeni dio mature. Nitko neće tražiti da taj događaj uđe u folkloristiku, etnologiju. Ni emisije akustičkih (ni audio-vizualnih) medija nećemo dakako bez sustezanja, samo zbog njihove 'usmenosti', proglasiti predmetom naše znanosti. Postoje, doduše, unakrsne veze: znanost o književnosti često je bila u nedoumici ne znajući što da počne s tekstovima koji su se, bilo govoreni, glumljeni ili slikani, pojavili u novom obliku, tako da su na nekim područjima značajni poticaji za istraživanje medija potekli od folklorista; i svakako je točno ono na što je, primjerice, ukazao Kirill Čistov: da povratak k usmenim oblicima komunikacije na visokom stupnju tehničkog razvoja dopušta zaključak da ljudi pokušavaju ponovno steći barem neke od funkcija prijašnje usmene komunikacije. No ipak nitko neće doći na pomisao da televizijsku emisiju vijesti nazove folklorom.

Nije, dakle, svaki proces i sadržaj usmene komunikacije predmet naše znanosti. Na što se doista odnosi — heurističko! — obilježje usmenosti, može se objasniti upravo u opoziciji prema medijalnoj komunikaciji: to je neposredno predavanje, prisutnost ne samo govornika ili pripovjedača ili pjevača već također i slušaoca ili slušalaca, što načelno omogućava i povratnu vezu.

Obrnuto »usmeno« zasigurno nije isključivo obilježje folkloru u smislu da se proces prenošenja praktički nikada ne bi mogao prekidati pojavom nekog drugog, ne-usmenog oblika komunikacije. Ako kakav vješt pripovjedač šalji-vih priča i viceva bilježi sebi natuknice za svoje omiljele ili nove priče, time sigurno ne oduzima sebi mogućnost da i nadalje stvara folklor; a i pri širenju pjesama nećemo smatrati da takvi zapisi barem za osobnu upotrebu (kakovima, uostalom, zahvaljujemo velik dio podataka o građanskim pjesmama kasnog srednjeg vijeka) narušavaju ili čak razaraju folklorne procese.

I odatle možemo zaključiti da očito nije važan jedino i isključivo usmeni oblik komunikacije, već moment čija je prisutnost u pravilu osigurana usmenom komunikacijom: to je način usvajanja koji osposobljava za — u pravilu varirajuću — reprodukciju i dalje prenošenje. To usvajanje samo po sebi ne mora biti kreativnije od recepcije neke knjige; novija estetika recepcije često ističe da i tu, čitajući knjigu, čitalac vrši stvaralački čin, te da se djelo svaki put ponovno uspostavlja zapravo tek njegovim aktivnim sudjelovanjem. No

tek aktivna reprodukcija — pa bilo to i samo puko ponavljanje — jamči da je prisutan onaj moment stvarnog usvajanja. I utoliko se usmenost također pokazuje kao obilježje koje se ne može tek mehanički registrirati, već kao indicija za određenu komunikacijsku povezanost funkcija.

To postaje još jasnije ako kategoriju usmenoga izdvojimo iz čistog sinkronijskog konteksta. Pojam folklora općenito prešutno uključuje tri različite domene ili područja usmenog prenošenja. Kao prvo, tu je aktualni **komunikacijski događaj** — na primjer, pripovijedanje neke priče u malom krugu slušalaca. Takvi aktualni komunikacijski događaji predstavljaju za folkloristiku njene stvarne empirijske predmete istraživanja. Svaki takav komunikacijski događaj u principu čini sastavni dio niza povezanih komunikacija, koji omogućuje, primjerice, nekoj priči da se »proširi«, te da bude poznata i izvan granica jednoga jedinoga pripovjedačkoga kruga. Taj proces širenja mogli bismo označiti pojmom **difuzije**, koji bi, doduše, mogao biti i pogrešno shvaćen. A osim toga, svaki pojedini komunikacijski događaj i svaki takav niz komunikacijskih činova u principu je dio transmisije, procesa koji se odvija u duljim vremenskim periodima. Mogli bismo ga nazvati **tradicijom**.

Ta tri područja nisu povezana samo time što se prostorno ili vremenski dalekosežniji procesi tradicije sastoje od mnogih pojedinačnih komunikacijskih činova; ne postoji također ni čvrsta granica između procesa koji smo nazvali difuzijom i onoga nazvanog tradicijom. Njihova se međusobna povezanost u krajnjoj liniji temelji na načelnoj korelaciji prostora i vremena: širenje u prostoru nikad se ne zbiva istodobno; pretpostavka da se, primjerice, neka pripovijetka širi time što će slušalac u nekom pripovjedačkom krugu postati aktivan pripovjedač u drugom, uključuje činjenicu da će pritom proteći stanovito vrijeme. S druge strane, samo je apstraktno i teorijski moguće da se neka priča kroz dulje vrijeme prenosi na jednom te istom mjestu; u stvarnosti, empirijski, uvijek treba računati sa stanovitim prostornim pomicanjima i širenjima. Unatoč toj relativnosti, ipak se čini korisnim razlikovati proces difuzije koju djelo može postići u ograničenom vremenu (sjetimo se samo strelovite brzine kojom se šire vicevi), od dugotrajnijeg procesa tradicije, koji općenito obuhvaća više generacija.

Pojedini komunikacijski događaj u svakom je slučaju uklopljen u šire tradicijske veze, te ako se radi o folkloru, to općenito uključuje da se upravo i za tu prethodnu tradiciju pretpostavlja ili zahtijeva usmenost. Pogled na dugotrajniji komunikacijski niz dopušta nam da obilježje usmenog prenošenja primijenimo i na predmete i predmetna područja koja zapravo ne pripadaju jezičnoj tradiciji: i za običaje, za određene postupke likovne aktivnosti, pa čak i za neke radne procese može biti karakteristično da su se prenosili, te se čak i danas prenose, bez posredovanja kakve pisane informacije.

No s druge strane, postavlja se pitanje nismo li predaleko otišli ustvrdivši da se folklor prenosi **bez posredovanja pisane informacije**. Prvo stoga jer su relativno rijetki slučajevi kad možemo rekonstruirati čitav lanac tradicije — pa bismo tada jedva uopće kada mirne savjesti mogli govoriti o folkloru. A drugo i stoga jer bi tek valjalo dokazati da bitne karakteristike usmene tra-

dicije više ne mogu biti uspostavljene pošto je na kraće (ili čak duže) vrijeme tradicija bila prenesena u literarni oblik.

Pitanje o daljim tradicijskim vezama, a time i o izvorima, ne pripada obzoru aktualnih komunikacijskih događaja. Pitanje o porijeklu i razvojnim putovima neke pripovijetke, pjesme, izreke i sl. znanstveno je pitanje; sudionike u aktualnom komunikacijskom događaju to u pravilu ne zanima. To opet ne znači da modaliteti prethodne tradicije (recimo literarno porijeklo ili povremeno literarno prenošenje) nipošto ne mogu utjecati na današnji oblik prezentacije; no to je ipak iznimka.

U stvarnosti je pitanje o izvorima čak i onda kada je dostupno slušaocima nekog pripovijedanja za njih uglavnom sporedno. Ponekad će netko prekinuti osobu koja upravo priča vic primjedbom: »Ah taj! Taj (vic) je jučer bio na televiziji«, ili »Da da, to si pročitao u 'Sternu'« i sl. — no takvim primjedbama slušaoci ne žele prigovoriti pripovjedaču da je prekršio neke zakone vrste ili tradicije; one prije svega znače: Znam već tu priču, ne isplati ti se da je opet pričaš. Pripovjedača može poslužiti sreća kod narednog slušaoca, koji će ga pažljivo saslušati — i vic će se naći, uglavnom neovisno o činjenici da je do pripovjedača prispio pismenim putem, u usmenom komunikacijskom lancu.

Prema tome je vjerojatno da i kod drugih vrsta literarni međustupnjevi unutar duljih tradicijskih tokova nipošto ne moraju uzrokovati nešto poput nasljednih poremećaja. Predodžba koja usmenu komunikaciju folklora smatra netaknutom samo ako se zbiva u nedvojbeno nepismenim društvenim slojevima ili pak kulturnim područjima zacijelo je isto toliko pogrešna kao i njoj suprotna, koja oblike i sadržaje usmene folklorne komunikacije smatra isključivo nevažnim izdancima literarne produkcije.

Čini se, doduše, da postoji granica koja sprečava glatke prijalaze, granica kad više nije moguće lako i naivno kolanje iz jedne komunikacijske forme u drugu. Taj će kvalitativni skok prije svega biti rezultat kvantitativnih promjena: ako književnost u cijelosti 'zaplijeni' neku vrstu i ako je ta književnost svima dostupna, tada je vrlo vjerojatno da će se, namjesto živog usmenoj komunikaciji, publika uteći književnosti — a dovoljno je i samo spomenuti da bi se moglo posegnuti za književnošću. O tome svjedoči čitav niz podataka o prenošenju pripovijedaka u posljednjih 150 godina; skupljači i zainteresirani folkloristi češće izvještavaju o potencijalnim pripovjedačima koji su odbili da pripovijedaju i namjesto toga uputili na tiskane zbirke. Ovamo pripada i pojava, registrirana također u mnogim zemljama i krajevima, da se doista živo usmeno prenošenje pripovijedaka može naći još jedino u sve manjem sloju nepismenog stanovništva — o takvu razvoju govore, na primjer, i statistički podaci o profesiji kazivača sakupljeni o najvažnijim njemačkim kazivačima pripovijedaka od kraja 19. stoljeća.

Opća prevlast književnoga, širenje 'alfabetske' kulture, dovelo je do toga da se više gotovo i ne može računati s duljim razdobljima tradicije. Folkloristički se interes sve više okreće kratkoročnim procesima ili, u gore objašnjenim kategorijama, procesima difuzije danas se poklanja isto toliko pažnje kao

i procesima tradicije, što nije umjetno izmišljanje programa radi stvaranja radnih zadataka, nego prilagođavanje novim okolnostima. No kao što književni međuperiodi unutar procesa tradicije ne uništavaju nužno folklor, tako ni drugačiji tehnički oblici komunikacije, medijalni oblici prenošenja unutar procesa difuzije ne moraju značiti kraj folkloru.

Povezanost audio-vizualnih medija i folkloru — koje na zanimljiv način spaja fenomen usmenosti — folkloristi će promatrati s dva potpuno različita, pa čak i suprotna aspekta. S jedne strane, mediji su uključili folklor u tehnički priopćajni oblik. To znači: radio, televizija, gramofonske ploče i sl. doprinose širenju produkata koji se — s pravom ili ne — smatraju rezultatom specifičnog procesa tradicije i stoga se nazivaju folklorom; za takve se produkte pretpostavlja da su bili usmeno prenošeni, pa dakle i usvojeni na odgovarajući način, što medijalnoj prezentaciji daje posebnu nijansu značenja. Naivno je očekivati da bi takvi produkti time mogli automatski biti ponovno pušteni u usmeni opticaj; u mnogim će slučajevima tehnički mediji vjerojatno prije biti posljednja stanica tradicijskog folkloru iako u principu nipošto nije nemoguće da će i dalje kolati nemedijalnim putem.

Ovo bi bio poseban slučaj jednog drugog povezivanja medija i folkloru: sadržaji emisija mogu se prenositi dalje u obliku karakterističnom za folklor, dakle usmeno, u direktnom kontaktu. Ako je prvi put ili i više puta u toku duljeg usmenog procesa širenja neka priča emitirana preko medija, to je ipak ne isključuje iz folkloru, gdje može igrati značajnu ulogu. Ako bismo svemu što se ikada pojavilo u medijskom obliku uskratili naziv folkloru, iz okruge naše znanosti morali bismo prognati jedno od najživljih područja današnjeg folkloru, a to je pričanje viceva.

Takva kruta shvaćanja proizlaze iz predodžbe da prelazeći u tehničke medije folklor gubi svoju nevinost. Ta predodžba ne vidi da je danas svaka komunikacija, pa bila ona najprivatnija i najdirektnija, prožeta sadržajima, oblicima i modelima koji potječu iz područja masovne komunikacije. S druge strane, ona ne opaža ni regeneracijsku snagu koja se krije u procesu žive i intenzivne usmene komunikacije.

Takve ćemo procese najprije pronaći u malim grupama, unutar relativno čvrstih supkulturnih horizonata, koji nipošto ne moraju nužno biti i dugotrajni. Prošlost, koja nije bila nimalo ili je bila manje određena tehničkim medijima, pogodovala je razvoju većih, relativno jedinstvenih komunikacijskih horizonata; nije se tek slučajno pojavio interes za ekotipske karakteristike određenih tipova pripovijedaka i za slične lokalno obilježene oblike. Nasuprot tome, tehnički mediji sa svojom tendencijom univerzalnog niveliranja i svojim širokim dosegom paradoksalno upućuju folkloriste da svoja istraživanja usmjere na mnogo manje jedinice: u užem horizontu, a najčešće i u mnogo kraćim vremenskim razmacima, prije će nastati oblici komunikacije koji zaslužuju naziv folkloru.